

SAMTÍNINGUR

LARS LÖNNROTH

ATT LÄSA NJÁLS SAGA

Svar till Daniel Sävborg

FÖRRA NUMRET AV *GRIPLA* innehåller en kritisk artikel av Daniel Sävborg, där jag och andra sentida uttolkare av *Njáls saga* undervisas i ”konsten att läsa sagor”.¹ Sådan undervisning blir man aldrig för gammal att ta emot, och den kan säkert vara nyttig att tillgodogöra sig i en lagom ödmjuk vilja att ompröva äldre tolkningar.

Sävborgs utgångspunkt är att ”vissa forskare”, speciellt Hermann Pálsson och jag men även andra, ”har hävdad att sagorna skall läsas som ett slags exemplar för olika ideal eller rentav som ett slags allegorier, där olika figurer skall representera något mer än sig själva”, vilket bland annat inneburit att man ”har läst sagorna i ljuset av Bibeln eller utifrån kontinentala medeltidskrifter kring religion och etik;” (181). Detta leder så enligt Sävborg till att sagorna övertolkas eller vantolkas, och det är denna tendens till vantolkning han vill gå till rätta med. Själv vill han i stället tolka texter som *Njáls saga* mot bakgrund av ”de litterära lagarna, mönstren och värderingarna från islänningasagens genre med rötter bakåt i en gammal berättartradition;” (206).

Till detta kan då för det första sägas, att min egen tolkning av *Njáls saga* just i hög grad utgår från berättarmönstren i den äldre sagatraditionen. Min bok på engelska om sagan från 1976 ägnar stort utrymme åt att analysera det jag kallar ”the language of tradition”, häribland sättet att berätta med hjälp av formler, typscener och folkloristiska motiv.² Också förordet

1 Daniel Sävborg, ”Konsten att läsa sagor. Om tolkningen av trosskiftets betydelse i *Njáls saga*,” *Gripla* 22 (2011): 181–209.

2 Lars Lönnroth, *Njáls Saga. A Critical Introduction* (Berkeley: University of California Press, 1976), 42–103.

till min svenska översättning lyfter fram sådana mönster, som jag menar är ett arv från muntliga sagor.³ Därutöver menar jag emellertid att *Njála* bärs upp av en kristen tematik som påverkats av europeisk medeltidslitteratur, och den uppfattningen har jag försvarat gentemot Sävborg och andra kritiker i en svensk festskriftsartikel som nyligen också publicerats på engelska.⁴ Enligt min (och även andras) mening är det just samspelet mellan äldre isländsk berättartradition och litterärt, medeltidskristet inflytande som gör denna saga till ett konstnärligt mästerverk.

Det kristna inflytandet skall förvisso inte överdrivas, det har Sävborg rätt i. Dock kan man knappast anklagas för övertolkning om man hävdar att Njál och andra gestalter i sagan "representerar något mer än sig själva" i den meningen att de står för idéer eller förhållningssätt. Ty detta gäller ju om de flesta betydande gestalter i världslitteraturen. Detta är dock inte det samma som att sagan skulle vara en "allegori", ty en allegori är en mycket speciell litterär form som i regel arbetar med personifierade egenskaper (Dygd, Lusta etc.) och sätter in dessa figurer i ett skeende som avser att åskådliggöra något annat än det direkt, bokstavligt framställda. Allegorin har med andra ord en dubbel mening. Kända exempel är den franska *Roman de la Rose*, John Bunyans *Pilgrim's Progress* och Dantes *Divina Commedia*.⁵ Ingen har, såvitt jag vet, påstått att *Njáls saga* skulle vara en allegori i denna mening.

Som Sävborg korrekt påpekar, har jag däremot skrivit att *Njáls saga* inte bara handlar "om enskilda släktfejder utan om kampen mellan två olika värdesystem, varav det ena kretsar kring hämnd och krigisk ära, medan det andra kretsar kring kristen kärlek och försoning".⁶ Jag tycker detta är en ganska okontroversiell formulering, som nog kunde ha skrivits under

3 *Njals saga*. Övers. Lars Lönnroth (Stockholm: Atlantis, 2006), 8ff.

4 Lars Lönnroth, "Kristendom, hämnd och försoning i Njals saga," *Det ansvarsfulla uppdraget. En vänbok till Mats Svegfors*, red. A. Björnsson et al. (Stockholm: Hjalmarsson & Högberg, 2008), 229–237. Engelsk översättning: "Christianity, Revenge and Reconciliation in *Njáls saga*," *The Academy of Odin. Selected Papers on Old Norse Literature*, The Viking Collection, Studies in Northern Civilization 19 (Odense: University Press of Southern Denmark, 2011), 179–188.

5 Se t.ex. definitionerna i *Svenskt Litteraturllexikon* (Lund: C. W. K. Gleerup, 1964), *Gyldendals Litteraturlleksikon* 1–4 (København: Gyldendal, 1974) eller *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, 2. ed. (Princeton: Princeton University Press, 1974).

6 Inledning till min svenska översättning, *Njals saga* (Stockholm: Atlantis 2006), 7–8, citerat av Sävborg (184).

av Einar Ól. Sveinsson och de flesta andra som tidigare analyserat sagans övergripande ideologiska tematik. Daniel Sävborg drar härav slutsatsen att jag i sagan "ser en bokstavlig och en allegorisk nivå;" (185). Detta är, milt sagt, en missuppfattning. Jag påstår alltså inte att *Njála* är en allegori eller innehåller "en allegorisk nivå". Vad jag däremot påstår är att skildringen av kristendomens införande i *Njála* (kap. 100–105) utgör en gräns mellan sagans första och andra del, såväl berättartekniskt som idémässigt. I den första delen är huvudpersonerna ännu hedningar, men i andra delen är de (i huvudsak) kristna, och denna förändring får viktiga konsekvenser för deras handlingar.

Gränsen mellan första och andra delen markeras bland annat genom att kristendomsavsnittet inleds med en extra stor initial i de äldsta handskrifterna,⁷ men den kommer framför allt till uttryck i den förändring av mentaliteten som Njáll, Síðu-Hallr, Höskuldr Þráinsson, Flosi Þórðarson, Kári Sölmundarson och andra huvudpersoner visar genom sina ord och handlingar i sagans senare del. Det finns många exempel på detta, och exemplen har dragits fram inte bara av mig utan också av Einar Ól. Sveinsson, Ian Maxwell och flera andra forskare. Síðu-Hallr väljer ärkeängeln Mikael till sin *fylgjuengill* (kap. 100) och avstår från att begära böter för sin dräpte son för att underlätta en fredsuppgörelse (kap. 145). Höskuldr ber Gud förlåta sina dråpsmän när han blir nedhuggen av Skarpheðinn (kap. 111). Flosi talar om sitt "ansvar inför Gud" (*ábyrgð fyrir guði*) när han bestämmer att Njálles hus skall brännas ned (kap. 128), Njáll själv väljer att brännas inne i sitt hus hellre än att kämpa mot fienden och säger till sitt husfolk att de inte skall behöva brinna både i denna världen och den nästa (kap. 129). Flosi och Kári vallfärdar till påven i Rom för att få förlåtelse för sina synder (kap. 159). Dessutom ingriper Gud själv i skeendet genom järtecken eller mirakler: först under själva kristningsprocessen, senare bland annat under branden på Bergþórshvoll och slaget vid Clontarf. Alla dessa begivenheter ger oss nycklar till sagans betydelse – inte i allegorisk mening men som ett sätt att förstå dess etos och bakomliggande värderingar.

Den förändring som kristendomen medför i sagans värld innebär dock ingalunda att hämnden försvinner, eftersom hämnd också i det kristna samhället kan vara ett moraliskt acceptabelt och Gudi behagligt sätt att

7 Se min uppsats "Structural Divisions in the *Njála* Manuscripts," *Arkiv för nordisk filologi* 90 (1975): 69–70.

uppnå rättvisa, ibland rentav det enda sättet. Detta har också Daniel Sävborg insett, fast han har svårt att dra konsekvenserna av sin insikt och därför ibland tolkar fromma kristnas hämndaktioner som ett slags återfall i hedendom. Kristendomens införande leder inte heller omedelbart till en allmän förbättring av det moraliska klimatet, ty det finns redan dessförinnan ädla hedningar⁸ med hög moral, liksom det efter omvändelsen finns åtskilliga exempel på ondsinta och illvilliga personer som formellt är kristna men handlar okristligt. Inte desto mindre är det rimligt att tala om en gradvis uppmjukning av den gamla hämndetiken i sagans senare del såtillvida, att det där implicit ställs högre moraliska krav på hämnaren. Hämnaden bör till exempelvis stå i proportion till det brott som skall hämnas, inte drabba oskyldiga människor och helst åtföljas av något slags kristlig botgöring, ifall man har brukat mer våld än nöden kräver och anständigheten tillåter. Så sker till exempel när Kári och Flosi gör bot för sina våldshandlingar genom att vallfärda till Rom.

Daniel Sävborg vill minimera skillnaden mellan sagans första och andra del genom att dra fram exempel på ädel försonlighet i den första (hedniska) delen och exempel på brutala hämndaktioner begångna av kristna hjältar i den andra (kristna) delen. Sålunda påpekar han att Höskuldr Þráinsson redan före sin omvändelse till kristendomen vägrar att söka hämnd efter sin dräpte far (188), och att den hedniske Gunnarr på Hlíðarendi säger sig tycka illa om att dräpa människor (loc.cit.). Men i dessa fall handlar det alltså om ädla hedningar. Som skäl till att inte söka hämnd hänvisar dessutom Höskuldr uttryckligen till att fullgoda böter redan har betalats för hans fars död (kap. 94) – ett i hednisk tid fullt giltigt argument. När han däremot i sagans andra del (kap. 111) ber Gud förlåta sina egna dråpsmän visar han en helgonliknande mentalitet som fullständigt svär mot hednisk hämndetik och uppenbarligen är ett resultat av hans omvändelse till den nya tron.

Som exempel på kristna mäns oförsonlighet och våldsamma hämndaktioner i sagans andra del hänvisar Sävborg (191–193) dels till Ámundi Höskuldssons dråp på faderns baneman, Lýtingr; dels till Kári Sölmundarsons dödande av en lång rad mordbrännare, sedan han vägrat att acceptera en fredlig uppgörelse med dessa. Låt oss betrakta dessa båda exempel var för sig!

8 Se min artikel "The Noble Heathen: A Theme in the Sagas," *Scandinavian Studies* 41 (1969): 1–29; omtryckt i *The Academy of Odin*, 45–74.

I det första fallet handlar det om en stackars blind, undanskuffad och illa behandlad oäkting som utkräver sin rätt från en brutal skurk, Lýtingr. Skurken vägrar ge kompensation till oäktingen med hänvisning till att han redan betalat nog med böter till andra släktingar för dråpet på Ámundis far. När Ámundi ändå insisterar på sin rätt till böter med hänvisning till att han är faderns son utom äktenskapet, svarar Lýtingr kort och gott att han inte tänker ge honom någon kompensation alls. Då öppnas mirakulöst Ámundis ögon så att han plötsligt blir seende, varpå han ropar "Lovad vare Gud! Nu ser jag vad han vill!" (kap. 106). Sedan griper han en yxa och sätter den i huvudet på Lýtingr som genast dör, varpå Ámundi åter förlorar synförmågan och förblir blind i resten av sitt liv.

Att detta är ett kristet mirakel är Sävborg och jag överens om, men Sävborg uppfattar saken så att Gud här ger sitt stöd till det gamla hedniska sättet att betrakta hämnden: "Guds vilja är att man hämnas sina släktingar, även om en förlikning på mycket goda villkor har ägt rum;" (192). Men här misstar sig Sävborg, ty den förlikning som ingåtts mellan Lýtingr och den dräpte Höskuldr Njálssons släktingar har inte alls varit rättvis eller "på goda villkor", eftersom oäktingen Ámundi har lämnats utanför. Det är därför som Gud öppnar Ámundis ögon och låter honom döda Lýtingr. För en modern kristen kan ett sådant mirakel synas absurt och rentav okristligt, men så har det säkert inte tett sig för medeltidens kristna islänningar. För dem har miraklet inneburit att den kristne guden sanktionerar oäkta barns rättigheter.

Så till fallet Kári Sölmundarson! Här handlar det om en hårt drabbad hjälte som fått uppleva att hans minderårige son, hans goda svärföräldrar och hans bästa vänner omkommit i en mordbrand anlagd av ett band förhärdade våldsmän. I den mån Kári i sin hämnd på dessa män brukar mera våld än nöden kräver – och det gör han kanske – botgör han detta genom att vallfärda till Rom, där han får syndernas förlåtelse. När han sedan, befriad från skuld, återvänder till Island, vandrar han genom en snöstorm till sin forne fiende Flosis gård. Kári och Flosi faller i varandras armar, och Kári inbjuds att sitta i storstugans högsäte (kap. 159). Dessutom får han stanna över vintern, och det berättas att han sedan gifter sig med Hildigunnr, som är Höskuldrs änka och Flosis brorsdotter.

Jag har om Káris ankomst till Svínafell skrivit att "denna gripande familjescen representerar en försoning i kristen och kärleksfull anda",

en beskrivning som fyller Daniel Sävborg med indignation: "Vari det gripande och kärleksfulla skulle bestå vet jag inte. Att kvinnor användes som handelsvaror vid uppgörelser mellan fiendeläger är inte specifikt kristet och – i mitt tycke – knappast särskilt gripande;" (200). Men här missförstår Sävborg återigen. Givetvis är det Káris och Flosis omfamning i storstugan – försoningsgesten efter vallfarterna och snöstormsvandringen – som enligt min mening är kristen och kärleksfull, inte giftermålet med Hildigunnr.

Sävborgs bagatellisering av de kristna inslagen i andra delen och speciellt i slutet av *Njáls saga* tycks mig alltså föga övertygande. Skulle det för övrigt spela någon roll om han kunde bevisa att de fridsamma hjältarna dominerade i den första och hedniska delen, medan de hänsynslösa dråparna dominerade i den andra och kristna? Den förändring av sagans etos som inträffar i och med kristendomens införande är enligt min tolkning knappast beroende av hur många fredsivrare respektive våldsmän som uppträder i respektive del av sagan. Det som betingar förändringen är snarare sättet att berätta – i huvudsak ett traditionellt sagaberättande med rötter i muntlig tradition men i senare delen uppblandat med åtskilliga motiv, formuleringar och tankemönster hämtade från medeltidens kristna litteratur.

Också Daniel Sävborg erkänner att dessa inslag existerar, men han vill inte erkänna att de har någon väsentlig betydelse för tolkningen av sagans helhet. Jag lär knappast kunna övertyga honom om motsatsen genom något ovedersägligt bevis. Tolkning av litteratur är ingen exakt vetenskap och kommer alltid att rymma ett visst mått av subjektiv bedömning. Ändå menar jag att det finns mer eller mindre rimliga tolkningar, och de rimliga tolkningarna kan försvaras genom textanalys och jämförelser med andra texter. En sammanhängande och tematiskt någorlunda konsistent tolkning bör alltid föredragas framför en tolkning som består av delar utan inbördes sammanhang. I min bok från 1976 har jag försökt genomföra en sådan konsistent tolkning. Här får jag av utrymmesskäl nöja mig med ett enstaka exempel på hur denna tolkning kan motiveras.

En av de mest centrala scenerna i sagan är den där man i kapitel 132 finner Njáls och Bergþóras lik under oxhuden efter branden och upptäcker att deras kroppar är obrunna. Här står sedan: "Alla lovade Gud för detta och tyckte det var ett stort järkecken" (*Allir lofuðu guð fyrir þat ok þótti stór jar-tegn í vera*). Den fromme och vise hövdingen Hjalti Skeggjason anmärker

därefter: "Bergþóras kropp tycks mig se ut som man kunde vänta fast den är väl bevarad. Men Njáls åsyn och kropp tycks mig så ljus att jag aldrig sett en död människas lekamen lika ljus" (*Líkami Bergþóru þykki mér at líkendum ok þó vel. En Njáls ásjána ok líkami sýnisk mér svá bjartr, at ek hafi engan dauðs manns líkama sét jafnbjartan*).

Vad betyder en scen som denna? Kanske inte så mycket om vi läser den isolerad från berättelsen som helhet. Då kan vi uppfatta scenen som en skildring i förbigående av några troende människors mer eller mindre vidskepliga reaktioner inför åsynen av ett par lik som skyddats från eld av den oxhud som brets över dem under branden. Däremot får scenen en större och för hela sagan väsentlig innebörd om man läser den mot bakgrund av en tidigare scen i kapitel 129, där Njáll säger till sitt husfolk som ängslas när husen börjar brinna: "Var vid gott mod och klaga inte, ty detta är ett övergående oväder, och det blir långt till nästa. Förlita er på Guds barmhärtighet! Han kommer inte att låta oss brinna både i denna världen och i den andra" (*mun hann oss eigi bæði láta brenna þessa heims ok annars*). Vi kan nämligen då sluta oss till, att det ljus som omger Njáls välbevarade lik sannolikt inte bara beror på oxhuden som täckte honom under branden utan på att han hör till dem som Gud utvalt. Att ett ljussken omger en helig mans kropp är också ett motiv som förekommer i flera helgonlegender, alltid som ett tecken på utvaldhet. Vi kan av detta järtecken också förstå att Njál handlade vist när han ännu tidigare (kap. 128) säger åt sitt folk att gå in i husen, trots att faran för att innebrännas är överhängande. Ty Njáll förstår eller anar att det brott som hans söner begått, när de dödade Höskuldr Þráinsson, endast kan sonas genom att brännas bort i eldslågorna. Skarpheðinns kropp befanns helt följdriktigt vara till hälften förbränd och med två kors innebrända som tecken på att han kanske till sist lyckats få förlåtelse för sitt brott.

Förmodligen kan jag inte övertyga Daniel Sävborg om att han *måste* läsa *Njáls saga* på det här viset. Det tycks mig likväl rimligt att tolka de här citerade scenerna på det sätt jag gjort just därför att det i detta fall *inte* handlar om traditionella sagascener utan om sofistikerat litterära formuleringar hämtade från de medeltida helgonlegendernas språkvärld. Formuleringarna får en överväldigande stark innebörd just därför att de har inplacerats i själva hjärtat av sagans viktigaste begivenhet, branden på Bergþórshvöll.

Daniel Sävborg vägrar se någon djupare innebörd i scener som dessa.

Han menar uppenbarligen, och ibland med rätta, att man inte i onödan bör konstra till läsningen av islänningasagor. Typisk för hans inställning är hans kommentar till avsnittet om Flosis dröm (kap. 133), som enligt Einar Ól. Sveinssons forskning bygger på ett medeltida *exemplum* om några munkar i Italien, hämtat från Gregorius den stores *Dialoger*. ”Av detta” – skriver Sävborg – ”kan vi dra slutsatsen att författaren till *Njáls saga* var en lärdd man som inte drog sig för att låna en suggestiv episod från ett religiöst verk. Men längre än så bör vi knappast gå. Vi bör *inte* dra slutsatsen att författaren vill beskriva män som Gunnarr Lambason och Kolr Þorsteinson som fromma klosterbröder, och vi bör heller inte dra slutsatsen att sagans författare i det följande händelseförloppet vill diskutera den fria viljans mysterier;” (204).

I detta fall är jag naturligtvis helt enig med Sävborg. Ingen har ju heller föreslagit att Flosis dröm skall tolkas som en allegori om den fria viljan eller något i den stilen. Allegoriska tolkningar av islänningasagorna kan vi nog klara oss utan. Däremot bör de kristna mirakel, kristna uttalanden och kristna handlingar som förekommer i *Njáls saga* inte betraktas som isolerade eller tillfälliga inslag i berättelsen. De bör få konsekvenser för tolkningen av sagan som en sammanhängande och meningsfull helhet.

Lars Lönnroth
Professor emeritus i litteraturvetenskap
Göteborgs Universitet
lars.lonnroth@lit.gu.se